

Suomen *tahra*-sanana etymologiasta

Suomen *tahra*-sanana alkuperä on ymmärtääkseni vielä selvittämättä. Yksi ainoa etymologia on esitetty. F. ÄIMÄ yritti v. 1919 (Astevaihtelututkielmia [SUST 45] s. 196—) yhdistää suomen sanat *tahraa* ~ *tuhraa* laajaan lapin sanaperheeseen *dur'de* 'lika, likainen henkilö' (NIELSEN I, 601; vrt. myös LAGERCRANTZ II, 945 ja GRUNDSTRÖM III, 1277). Tämä etymologia lähtee karj. muodosta (*tatroa*, LÖNNROT II, 673) ja pakottaa oletamaan lapissa meta-teesia *-tr-* > *-rt-* sekä edellyttää lisäksi, ettei hyväksytä QVIGSTADIN (Nordische Lehnwörter im Lappischen, 1893, s. 140—) esittämää selitystä *dur'de* < muin. länsiskand. *torð* 'lanta, sonta'. Sitä paitsi olisi lähdettävä siitä edellytyksestä, että sm. muodoissa esiintyvä vartalovokaalin vaihtelu on affektista alkuperää. Sikäli kuin olen voinut havaita, ei tällaisen sporadisen vaihtelun yleisyydestä ja ehdoista ole kirjallisuudessa lähempiä tietoja; sellaiset HAKULISEN (SKRK II, § 21 e) mainitsemat sanaparit kuin *nurin narin*, *tuimena taimenia* eivät tietenkään kuulu tähän.

Jos edellytetään tällaista vaihtelua, on täydellisyyden vuoksi vielä mainittava, että J. BUDENZ aikoinaan yhdisti unkarin sanat *türni* 'kaivaa, tonkia, penkoa' ja *turkálni* 'tonkia, penkoa, nuuskia' sm. sanaan *tuhraa* (vrt. CZUCZOR-FOGARASI VI, 494, DONNER Vgl. Wb. I, n:o 446); yhdistelmä ei kuitenkaan ole pitävä, sillä unk. sanat ovat paremmin yhdistettävissä BÄRCZIN (Magyar szófejtő szótár, 1941, s. 320) mukaan sm. sanaan *touria* 'kaivaa'. Tämä nykyään jo kadonnut sana on vielä LÖNNROTILLA II, 723.

On kuitenkin huomattava, etteivät *-a-* ja *-u-*muodostusten merkitysalueet peitä toisiaan: kantasana *tahra* merkitsee täplää yleensä, erityisesti likaista paikkaa, likapilkkua (vrt. NS s.v.), kun taas *-u-*muodostuksilta kokonaan puuttuu semanttinen komponentti

'täplä'. Vartalonmuodostukseen katsoen on myös ilmeistä, etteivät ne sanat, joissa on *-u-* vartalovokaalina, ilmeisestikään palaudu alkuperäiseen *-a-* vartaloon, koska verbijohdoksen *tuhraa-* rinnalla ei ole kantasanaa **tuhra*. Nomineja edustavat pikemminkin *-u-*, *-i-* tai *-e-* vartalot (*tuhru*; *tuhri*, *-n*; *tuhre*). Tämä taas edellyttäisi lapissa *-â-* vartaloa (vrt. E. ITKONEN Vir. 52, 1948, 132—) ja tekee oletetun etymologisen yhdistelmän vielä epätodennäköisemmäksi.

Näistä syistä voidaan mielestäni olettaa, että *tuhru* ja *tahra* on pidettävä etymologisesti toisistaan erillään, jolloin kuitenkin on ajateltavissa, että ne aikojen kuluessa ovat semanttisesti vaikuttaneet toisiinsa.

Sm. *tahra*-sanalla ei ole vastineita ims. kielissä, ellei oteta lukuun GANANDERIN (III, 107) ja LÖNNROTIN (II, 673) mainitsemia karj. muotoja *tatroa*, *-on*. Suomen murteista tarjoavat Sanakirjasäätiön ns. stipendiaattikokoelmat, joista olen O. IKOLAN ystävällisyyden ansiosta saanut tarvitsemäni tiedot, seuraavan kuvan: *-tr-*muodoista ei ole tietoja itäisistäkään murteista, *-hr-*muodot ovat kaikkialla vallitsevia. Rautalammin ja Ilomantsin alueella, missä säännöllisesti sanotaan *keträtä* jne. (vrt. KETTUNEN: Suomen murteet II, 146), on käsiteltävässä sanassa *-hr-*yhtymä. Tämä tosiasia on merkityksellinen, vaikka otetaankin huomioon karjalaisen ääntämyksen vähittäinen väistyminen joillakin savolaismurteiden alueilla. Merkitys on murteissa sama kuin yleiskielessä, mutta osaksi sanaa pidetään yleiskielisen hienona (Myrskylä, Konginkangas, Kemi), osaksi se on harvinainen (Parikkala, Ristiina, Heinävesi) tai kuuluu vain puhujien passiiviseen sanavarastoon (Pornainen, Suursaari, Sakkola, Nivala).

Nämä seikat eivät viittaa sanan erityiseen vanhuuteen, ja jo SETÄLÄ (ÄH s. 159) epäilikin sen kuulumista niihin sanoihin, joissa on tapahtunut hänen esittämänsä ja PAASOSEN myöhemmin modifioima äännelaillinen kehitys ims. *-štr-* 1) ~ *-ždr-* > *-žr-* > smL *-hr-*, 2) > *-htr-* > smI *-tr-* kuten esim. sm. *ohra*-sanassa (smI *otra*, karjP *osra*, veps. *ozr*, karjE *ozra*, vir. *odra* [Gen.]; vrt. viimeksi KETTUNEN: Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet, 1960, § 4; sanoissa *ihra* [*<* msk. *istra*], *ahrain* vallitsevista suhteista ks. PAASONEN Vir. 21, 1917, 66—, 111—, SETÄLÄ ibid. 89—; vrt. myös HAKULINEN HFS I, 34—; tästä poikkeavista suhteista sanassa *sahra(t)* [*~ saara*] RAPOLA Vir. 25, 1921, 23—29).

Karj. *-tr*-muodot (GANANDER, LÖNNROT, SETÄLÄ) tuovat kylä mieleen saman tai samantapaisen kehityksen kuin *ohra*-sanassa ja näyttävät siis edellyttävän suunnilleen asua **taštra*. Toisaalta nämä muodot kuitenkin voidaan helposti selittää analogisiksi. Tämä on sitäkin paremmin mahdollista, kun tukena ei ole mitään vir. ja vatj. *-d*-, virE *-tr*- eikä liiv. *-dd̄r*-asuja.

Näin ollen on mielestäni otettava lukuun se mahdollisuus, että sm. *tahra* on lainasana. Seuraavassa esitän harkittavaksi etymologian, jonka mukaan sana olisi germaanisperäinen lainasana.

Uusyläsaksan sanat *Träne* ja *Zähre* 'kyynel' palautetaan molemmat ieur. vartaloon **dākru-* (vrt. J. POKORNY: Idg. etym. Wb. s. 179; A. S. C. ROSS: Contribution of the Study of ũ-Flexion. Transactions of the Philological Society 1954 [1955], 85—128, tästä ks. 87—91; E. P. HAMP: The Germanic Words for 'Tear'. Beiträge z. Gesch. d. dt. Sprache [Tübingen] 81, 1959, 263—66); vrt. kr. δακρῶ, muin.lat. *dacruma* (> lat. *lacrima*). Kelttiläiset muodot viittaavat *-u*-vartalon rinnalla olleeseen *-o*-vartaloon (**dākro-* tai **dākro-*), joka *-a*-vartalona tuli germaanisissa kielissä erityisen produktiiviseksi. On sekä maskuliineja että neutreja: germ. **taχra(n)* ~ (Vernerin lain mukaan) **taγra(n)*. Tästä johtuvat esim. ags. *tēar* m., *tēher*, msk. mfris. *tār* (< **tahr-*), mys. *zahhar* m., kys. *zäher* m., näiden rinnalla Vernerin lain mukaan goot. *tagr* n., ags. *teagor*. Toisen germ. *-a*-vartalon on Ross s. 90 johtanut vanhasta *-u*-vartalosta suffiksiablautin — tuskin kuitenkaan säännönmukaisen — kautta: **t(r)axuri-* > **t(r)achari-* (> mys. *zahhar* m., kys. *treher* m.). (Jo armen. *artawsr* [< **drakur*, Ross s. 88] pakottaa edellyttämään kahdella konsonantilla alkavaa ieur. muotoa. Kaksikonsonantisuus on säilyneenä uys. *Träne*-sanassa. Suffiksiablautin suhteen vrt. H. HIRT: Handbuch d. Urgerm. I, § 51, 8, KRAHE: Germ. Sprachwiss. I, § 57, 2.) Ei näytä enää tarpeelliselta olettaa sen ohessa omaa *-i*-vartaloa, joka olisi syntynyt *-a*- ja *-u*-vartalon kontaminaatiosta (Ross, HAMP). Muin.engl. *teher* voidaan vaikeuksitta selittää toisin.

Molemmat *-a*-vartaloiset germ. muodot antaisivat ksm:een lainattuina tulokseksi saman äänneasun: **takra* tai **taγra*. Ims. *š* > *h*-muutoksen jälkeen on äänneyhtymä *-hr-* ainakin osassa kieliäluetta tuttu. (Myöhemmin tuli *-hr-* lainasanoissa myös substitutorisesti eräiden germ. kielten *-fr*-yhtymän tilalle: skand. *offra* > sm.

uhrata.) Muoto **ta_γra* olisi johtanut keskiajan suomessa vokaaliutumiseen (>**taura*), joten lähtökohtana täytyy pitää ainoastaan alkuaan vartalopainoista muotoa. Maantieteelliseltä kannalta on lähempänä lainaus pohjoisgerm. kielistä kuin gootista, jota olen toisaalla (*Die ältesten germ. Lehnwörter im Fi. Zs. f. d. Altertum* 88, 1957/58, 81—101, 211—40, 299—324) pitänyt vanhimman germ. lainakerrostuman lähteenä.

Edellä esitetty sopii yhteen semanttisten havaintojen kanssa. Vaikka raamattugootin *tagr* merkitsee ainoastaan kyyneltä, on germ. kielissä myös toinen jo ieur. merkitys 'nestepisara' laajalti tunnettu. Spesiaalisen 'kyynelpisaran' merkityksen rinnalla esiintyy laajempi merkitys (Rossin mukaan, jolta esimerkit) kreikassa, latinassa, muinaisiirissä (*dér* > uusiir. *deor*), anglosaksissa (vrt. *hunig-tēar* 'Nektar'), muinaisyläsaksassa, keskikyläsaksassa, keskialasaksassa, keskihollannissa (*traan*) ja muinaisskandinaavissa (*tār*; myös sekundäärisessä ruots. feminiinissä, m.ruots. ja m.tansk. *tāra*). Merkityksenmuutos 'tippa, pisara' > 'täplä' on helposti ymmärrettävissä. Esitieteellisessä ajattelutavassa täytyy pisaran esiintyä nesteen aiheuttamana pisaranmuotoisena täplänä. Sellaiset ilmaukset kuin *vesi aiheuttaa tahroja lakattuihin pintoihin* (NS s.v.) edustavat välistettä. Esim. tästä ilmauksesta kokonaan puuttuva merkityskomponentti 'lika' saa, kuten edellä ohimennen viitattiin, ehkä kiittää synnyttään *tuhr*-vartalon vaikutusta. Miten tämä olisi voinut tapahtua, osoittaa esim. sellainen lause kuin *tohön tuli semmanen tahrapätkku* [kun menee jotain rasvaa vaatteisiin] (Pöytyä).

Tässä ehdotetun lainauksen aikarajoina ovat: terminus post quem ims. äänne­muutos *š* > *h*, joka on tuonut kieleen *-hr*-yhtymän ksm. mallin; terminus ante quem kantaskandinaavissa tapahtunut sanansisäisen *-h*-n kato, joka on tapahtunut suunnilleen 5. ja 8. vuosisadan välillä jKr.; tarkempi ajanmääritys nimenomaan *-hr*-yhtymän osalta ei ole mahdollinen, koska esimerkit puuttuvat (vrt. NOREEN: *Geschichte der nordischen Sprachen*, 1913, § 85, 12; A. JÓHANNESSEN: *Grammatik d. urnord. Runeninschriften*, 1923, § 93; GUTENBRUNNER: *Hist. Laut- und Formenlehre des Aisl.*, 1951, § 30, 3).

HANS FROMM: Zur Etymologie von finn. *t a h r a* 'Fleck'

Zur etymologischen Erklärung von fi. *tahra* 'Fleck' liegen bisher zwei Versuche vor, die der Verf. kritisch beleuchtet: ÄIMÄ (Astevaihtelututkielmia S. 196 f.) stellte fi. *tahraa* ~ *tuhraa*- mit lp. *dur'de* 'Schmutz, schmutzige Person' (NIELSEN I, 601) zusammen. Er musste von der (wie weiter unten gezeigt wird) recht schwach bezeugten kar. Form *tatroa* (LÖNNROT II, 673) ausgehen, eine Metathese *-tr-* > *-rt-* im Lp. und einen affektischen *-a* ~ *-u*-Wechsel in der Stammsilbe der fi. Formen annehmen sowie die von QVIGSTAD (Nordische Lehnwörter im Lp. S. 140 f.) aufgestellte Ableitung lp. *dur'de* < awn. *torð* 'Mist' ignorieren. Auch BUDENZ' Zusammenstellung ung. *tárni* 'graben' ~ fi. *tuhraa*- 'beschmutzen' (vgl. CZUCZOR-FOGARASI VI, 494) ist nicht haltbar (vielmehr mit BÁRCZI, Magyar Szófejtső Szótár S. 320, ung. ~ fi. *towria* 'graben'); abgesehen davon, dass die Voraussetzung beider Etymologien für die Aufhellung von *tahra*, nämlich die etymologisch gleiche Herkunft von *tuhraa*- und *tahra*, nicht gegeben scheint. Die semantischen Bereiche scheiden sich deutlich (der ganzen Sippe *tuhraa*- fehlt die Bedeutungskomponente 'Fleck'), und für die lp. Etymologie macht zudem die Stammbildung Schwierigkeiten, denn nach den fi. Stämmen *tuhru*, *-i*, *-e* (es fehlt *-a*) wäre hier in erster Linie ein lp. *-á*-Stamm zu erwarten.

Bei fi. *tahra*, das ohne Entsprechungen in osfi. Sprachen ist, fallen das Fehlen von *-tr*-Formen im östlichen Mundartgebiet (neben *kevrätä* 'spinnen' [fi. *kehrätä*] steht *tahra*) und die Tatsache auf, dass vielfach das Wort als hochsprachlich vornehm empfunden, selten oder nur passiv gebraucht wird. Das lässt nicht auf hohes Alter schliessen und stellt die sonst lautgesetzliche Entwicklung osfi. *-štr-* l. ~ *-žsr-* > *žr-* > fiW *-hr-*, 2. > *-htr-* > fiO *-tr-* (vgl. SETÄLÄ ÄH S. 159, PAASONEN Vir. 21. 1917. 66 f., 111 f.) für *tahra* in Frage. Vermutlich sind die *-tr*-Formen GANANDERS und LÖNNROTS per analogiam entstanden oder konstruiert worden. Es fehlt für sie zudem jede Stütze durch estn. wot. *-d-*, estnS *-tr-*, liv *-dāār-*.

Auf Grund dieses Tatbestandes nimmt der Verf. Entlehnung aus germ. **taχra(n)* 'Tropfen, Träne' an, das zu einem idg. *-o*-Stamm **dákro-* ~ **dākro-* gehört, woneben noch ein *-u*-Stamm bestand (**dākru-*; vgl. POKORNY: Idg. etym. Wb. S. 179; A. S. C ROSS: Contribution of the Study of *ū*-Flexion. Transactions of the Philological Society 1954 [1955]. 87—91; E. P. HAMP: The Germanic Words for 'Tear'. Beitr. z. Gesch. d. dt. Sprache [Tübingen] 81. 1959. 263—66). got. *tagr*. n. und ags. *teagor* weisen auf das Eintreten des Vernerschen Gesetzes, also auf ein, wenn auch weniger verbreitetes, germ. **taχra(n)*. Diese Form kann jedoch als Lehgeber für das Urfi. nicht in Frage kommen, da sie zu mfi. **taura* führen müsste. Der germ. *-a*-Stamm ist der allein für die germ. Einzelsprachen (z.B. ags. *tear*, an. *tār* [*< *tahr-*], ahd. *zahhar* usw.) produktiv gewordene.

Die Bedeutungsseite legt ebenfalls die angenommene Entlehnung germ. *tahra* > urfi. *tahra* aus einer ngerm. Sprache nahe, denn das Got., dem der Verf. andernorts (Zs. f. dt. Altertum 88. 1957/58. 81—101, 211—40, 299—

324) die älteste Lehnsschicht zugesprochen hat, weist nur die spezielle Bedeutung 'Träne' auf (wenigstens ist sie allein im Bibelgot. belegt). Die sonst in idg. (griech., lat., air.) und germ. (ags., ahd., mhd., mndt., mndl., aschwed., adän.) Sprachen nachzuweisende allgemeinere Bedeutung 'Tropfen' scheint ihm zu fehlen. Von dieser Bedeutung aber wird man ausgehen, um die Entlehnung semantisch einleuchtend zu machen. Einer vorwissenschaftlichen Denkweise muss der Tropfen als der durch die Flüssigkeit verursachte tropfenförmige Fleck erscheinen. Solche nfi. Wendungen wie *vesi aiheutta tahroja lakattuihin pintoihin* 'Wasser verursacht Flecken auf lackierten Oberflächen' (NS s.v.), bei denen die Komponente 'Schmutz' (*tuhru*) fehlt, zeigen die Brücke.

Zeitgrenzen für die angenommene Entlehnung sind als terminus post quem osfi. $\text{š} > h$, womit das Modell für die urfi. Verbindung *-hr-* hergestellt wurde, und als terminus ante quem inlautendes *-h-* $> \text{O}$ im Urnord. zwischen dem 5. und 8. Jh. n. Chr. (vgl. NOREEN: Geschichte der nord. Sprachen. 1913. § 85, 12).